

Asyntaktická spojení vět v složitém nadsouvětném celku

Josef Štěpán

ABSTRAKT:

Článek nejprve definuje pojem asyntaktické spojení vět a pojem složitý nadsouvětný celek jako textové jevy. V prvním oddílu vymezuje polovedlejší a parentetické věty jako asyntaktická spojení vět, dále nepravé věty vedlejší. Ve druhém oddílu článku se podává klasifikace pořadí (postpozice, antepozice a interpozice) především polovedlejších a parentetických vět vzhledem k hlavním a vedlejším větám v složitém nadsouvětném celku. Klasifikace vychází z dlouhodobé vlastní excerpcce současných psaných textů.

KLÍČOVÁ SLOVA:

věta, vedlejší věta, polovedlejší věta, parentetická věta, antepozice, postpozice, interpozice, složitý nadsouvětný celek

ABSTRACT:

The article first defines the concept of asyntactic clausal connections and the concept of a compound-complex super-clausal unit as textual phenomena. The first section delimits semi-dependent and parenthetical clauses as asyntactic connections of clauses, before turning to subordinate clauses. The second section provides the focus of the article, classifying the order (postposition, anteposition, interposition) of primarily semi-dependent and parenthetical clauses in relation to independent and subordinate clauses in a compound-complex super-clausal unit. The classification is based on excerpts from contemporary written texts selected over time by the author.

KEYWORDS:

Clause, Subordinate clause, Semi-subordinate clause, Parenthetical clause, Anteposition, Postposition, Interposition, Compound-complex super-clausal unit

Podobně jako se jednoduchá věta skládá z větných členů (podmět, přísudek, předmět atd.), tak se souvětí skládá ze souvětých členů (vět, klauzí), které jsou tradičně nazývány věta hlavní a věta vedlejší. Jak větné členy, tak souvěté členy jsou v syntaktických vztazích (formálněsyntaktických závislost-hypotaxe a přiřadování-parataxe a sémantickosyntaktických predikace, determinace, koordinace, apozice, parenteze). Nejpodrobněji bylo popsáno jednoduché souvětí (Svoboda 1972), které se skládá ze dvou vět. Nejnověji se takovým souvětím jako samostatnou, svébytnou syntaktickou jednotkou zabývá F. Štícha (2013) a J. Štěpán (2013). Méně často je v české lingvistice popisováno složitě souvětí, které se skládá ze tří a více vět. Knižně jsem se zabýval gramatickým termínem složitě souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět (Štěpán 1977), kde jsem pracoval se základními pojmy-termíny věta hlavní a věta vedlejší.

Cílem článku není popis gramatického souvětí, ale popis složitého nadsouvětného celku (dále jen SNC) jako textové jednotky.¹ Jde o nový pojem-termín, ke kterému jsem byl přiveden dlouholetým pozorováním a popisem psaných textů, jež byly ovlivněny texty mluvenými, a který vychází z koncepce formálně-sémantického rovinného popisu jazykového systému (Štěpán 2012). Zatímco dříve se při popisu souvětí vycházelo především ze syntaktického spojení hlavních a vedlejších vět a přepokládal se paralelismus stavby podřadného souvětí a jednoduché věty (vedlejší větě odpovídal větný člen, nejnověji toto pojetí představuje J. Panevová /2014: 34/), v tomto článku ve shodě se svou knižní publikací (Štěpán 2013) strukturalisticky vymezují další základní pojmy-termíny vět v SNC (oddíl 1) a podávám na základě bohatého empirického materiálu současné češtiny klasifikaci pořadí jednotlivých asyntaktických spojení vět v SNC (oddíl 2).

Asyntaktické spojení vět v SNC se liší od syntaktického spojení vět v souvětí tím, že některé věty nejsou v sémantickosyntaktickém vztahu determinace a koordinace, popř. apozice, k jiným větám, např. SNC *Až se napije, věděl Obešlík, začne se mu vápno v břiše hasit* (B Rut P), kde druhá věta je parentetická; po doplnění podřadícího spojovacího výrazu *jak* je polovedlejší. V tomto článku se věnuji asyntaktickým spojení vět slovesných (viz zde parentetická věta). Asyntaktická spojení jsou ovšem také u neslovesných vět, a to u vět vokativních a některých jednočlenných vět interjekčních a vět jmenných; tyto jednočlenné věty bývají někdy nazývány výpověďmi nevětnými. Takovými asyntaktickými spojeními vět se v tomto příspěvku nezabývám.

SNC chápu jako textovou (komunikační) jednotku, u níž se překračuje systém jazyka, do popředí vystupuje mluvčí. Nejde už o znalosti jen jazykového systému, ale i o znalost „pravidel“ užívání tohoto systému (komentáře, evidenciálnost, nepřímá řeč nebo nevlastní přímá řeč, vnitřní řeč atd.).

SNC má následující čtyři vlastnosti:

- (a) obsahuje alespoň jedno asyntaktické spojení vět;
- (b) má tři a více slovesných vět;
- (c) není plynule navazujícím celkem vět, protože jedna věta komentuje jinou větu z jiné roviny (polovedlejší věta) nebo protože jedna věta přerušuje myšlenkový sled vsunutou větou z jiné roviny (parentetická věta), naproti tomu souvětí předpokládá obsahovou souvislost vět (Grepl-Karlík 1986: 345);
- (d) je od velkého písmena k ukončovací interpunkci (v češtině mluvené lze jeho hranice stanovit podle koncové intonace obtížněji).

Vlastnosti (a, c) charakterizují jen SNC, vlastnosti (b, d) mají SNC a složité souvětí; vlastnost (d) je příznačná pro SNC, souvětí i větu jednoduchou.

1 Už P. Karlík (1995) prohlubuje sémantickou klasifikaci souvětí o hledisko komunikačně-pragmatické.

1. ZÁKLADNÍ POJMY-TERMÍNY PRO OZNAČENÍ VĚT V SNC

Věta hlavní a vedlejší jsou při gramatickém popisu souvětí základními pojmy-termíny, které zná i nejšířší veřejnost díky školnímu vyučování už od 19. století. Ve svém průkopnickém článku (Svoboda 1961) se autor zabýval determinací platnosti sdělení a inspiroval mě k vytvoření nové teorie souvětňého členu (klauze) (Štěpán 2012), v níž vedle vět hlavních a vedlejších pracuji ještě s osmi druhy souvětňých členů (klauzí), tj. vět v souvětí. K větě vedlejší (Štěpán 2013: 77–92) je systémově blízká vedlejší věta s oslabenou determinací, polovedlejší věta, která už patří i do popisu nadsouvětňého celku, nepravá věta vedlejší a apoziční vedlejší věta. K větě hlavní (Štěpán 2013: 97–100) je systémově blízká hlavní věta s determinací, hlavní věta s oslabenou determinací, hlavní věta s oslabenou koordinací a apoziční hlavní věta.

Pojmy pro označení asyntaktického spojení vět v SNC jsou polovedlejší a parentetické věty, kterými se lingvistika zabývala málo. Podrobněji vyložím polovedlejší věty. Dále je to pojem nepravá vedlejší věta, jež se v SNC kombinuje s polovedlejší větou.

Dříve než se budu těmito pojmy zabývat, uvedu metodologickou poznámku. Zásadně odmítám introspekci a v současné době, kdy se lingvisté věnují především výzkumu mluvené nespisovné češtiny, se při popisu SNC jako textové jednotky opírám o dlouhodobou vlastní excerpici **psaných textů beletristických a odborných**. Tyto psané texty **jsou spisovné** a obsahují ve SNC komplikovanější myšlenky než projevy mluvené nespisovné češtiny. Beletristické texty ovšem hlavně v dialogích nevyklučují jevy mluveného jazyka jako např. polovedlejší věty. Jde o nejsoučasnější texty, které poprvé vyšly především po roce 1989. U každého dokladu uvádím v závorce, zda jde o text beletristický (B) nebo odborný (O) a jméno jeho autora.

Polovedlejší věty (podrobněji Štěpán 2007, 2011) mají společné s vedlejšími větami to, že jsou uvozeny podřadicími spojovacími výrazy. Liší se však od nich ve dvou rysech: 1. nejsou začleněny do jiných vět jako jejich větný člen, protože mají parentetický charakter, jde o asyntaktické spojení; 2. mluvčí v nich uvádí zdroje komentování obsahu hlavní věty, tedy např. odkaz na omezenou paměť, znalost, zkušenost, na cizí nebo vlastní řeč nebo jiný zdroj. Toto komentování patří do jiné roviny než základní věta, jde o jev syntaxe promluvy, textu.

Uvedu další vlastnosti polovedlejších vět na konkrétním příkladu. V souvětí *Jak předpokládám, vy dva stále pátráte po zdroji té náказы* (SYN2010) je obsažena polovedlejší věta, kterou mluvčí komentuje platnost obsahu hlavní věty ze svého hlediska. O polovedlejší větě se můžeme přesvědčit pomocí dvou testů: 1. nemožnost tázacího souvětí **Jak předpokládám, vy dva stále pátráte po zdroji té náказы?*² 2. možnost užití testu obráceného poměru vět (existuje ekvivalentní souvětí s předmětnou větou *Předpokládám, že vy dva stále pátráte po zdroji té náказы*).

Polovedlejší věty, které komentují obsah celé hlavní věty, třídím v několik fázích. V první fázi je to klasifikace podle podřadicích spojovacích výrazů: věty se zá-

2 Recenzent(ka) správně uvádí, že nemožnost tázacího souvětí nacházíme i u některých vedlejších vět v antepozici, srov. **Protože je nemocen, nepůjde na zasedání?*, a že v interpozici polovedlejší věty tázací transformaci snesou, srov. *Vy stále pátráte, jak předpokládám, po zdroji té náказы?*

jmenným vztažným příslovcem *jak*, s podmínkovou spojkou *jestli* a jejich dubletami, s ohraničovacími spojkami *co* a *pokud*, účelovým spojovacím výrazem *aby*, zájmenem vztažně uvozujícím *co* a zájmenem vztažně navazujícím *což*. Ve druhé fázi rozlišují především polovedlejší věty postojové a stylizační, jak ukáží jen u spojovacího výrazu *jak*.

Postojové věty mají subjektivizující charakter a ten se projevuje v postoji mluvčího k obsahu a výrazu, ve vnímání, usuzování a hodnocení mluvčího. Existuje celá řada druhů postojových vět. Zmíním jen věty, které vyjadřují modální postoj mluvčího ke sdělení, jistotní modálnost, a to přímo plnou jistotu, např. *Jak znám Karla, ten byl schoopen přenechat to Ješúovi* (B Procházková L.), střední i nízký stupeň přesvědčení atd., nebo nepřímou jako průvodní postoj pomocí predikátů smyslového vnímání a poznání, např. *Jak vidím, používáš obě ruce* (B Zeman J.).

Stylizační věty nemají subjektivizující charakter, komentují jinou větu z hlediska stylizování, reprodukování cizí nebo vlastní řeči. Obsahují především slovesa ‚mluvení‘ v projevech mluvených i psaných, např. *Jak už jsem říkal, v takové čině bys psa nevyhnal* (B Škop P.).

Polovedlejší věty jsou typické zvláště pro mluvenou češtinu, odkud pronikají do odborné literatury a psané publicistiky, méně časté jsou v beletrii, kde se objevují především v dialogu.

Parentetické věty (o parentezi vůbec viz knižně B. Rulíková /1973/) jsou věty, v nichž je přerušen myšlenkový sled vsunutou větou z jiné roviny, jde tak také o asyntaktické spojení. Je také příznačné pro mluvenou češtinu. Podle V. Šmilauera (1966: 401) parentetické věty nejsou s ostatním celkem spojeny „žádnými skladebními vztahy“. Jsou-li uvozeny podřadícími výrazy, jde o věty polovedlejší.

Nepravé vedlejší věty jsou s jinými větami už v syntaktickém spojení, protože koordinace je vyjádřena hypotakticky (nejnověji Štěpán 2013: 89–92). Vyskytují se hlavně v psaném jazyce.

2. KLASIFIKACE POŘADÍ ASYNTAKTICKÝCH SPOJENÍ VĚT V SNC

2.1 POLOVEDLEJŠÍ VĚTY

Polovedlejší věta v podřadném SNC nebývá v syntaktickém vztahu k větě vedlejší a nevytváří se tak řetězec závislých vět, a to ani v postpozici k hlavní větě, srov. *Majitelka domu nešla však ke garážím, jak by Anička předpokládala, protože tihle lidi přece neudělají krok bez auta* (B Březinová T.), *A kráčíme po stejný cestě, jestli si to můžete pamatovat, jako jsme šli tenkrát* (B Erben V.), ani v antepozici, srov. **Jak** se ukázalo začátkem století, používá-li se pojem množiny zcela svobodně a bezuzdně, může to vést k různým protivným situacím, tzv. paradoxům (O Matoušek J., Nešetřil J.), **Jestli** si vzpomeneš, Marku, když jste byli u mě na návštěvě, kousek dál za Truhlaříkem je stará pastvina (B Erben V.). Jindy ovšem může polovedlejší věta záviset na větě vedlejší v řetězci anteponovaném, srov. *Jestli to teď bude holčička — což z ultrazvuku není ještě jasné — bude se jmenovat Agáta* (B Fischerová D.), i postponovaném, srov. *Jsem zrůda, které je třeba se štítit, jak mi to naznačil sochař Braun* (B Grmolec Z.).

V podřadném SNC, v němž řetězec má dvě i více závislých vět, polovedlejší věta je v postponovaném řetězci, může ho uvozovat, srov. *[v]zápětí se propadala dolů, **jak** to bývá, když člověk příliš touží po něčem, o čem si myslí, že to nemůže mít* (B Procházková H.), může ho také uzavírat, srov. *Jeden prášek jí neublíží, i když už jich spolykala dost, **jak** by řekla máma* (B Hlavatá D.). V anteponovaném řetězci polovedlejší věta může tento řetězec uvozovat, srov. *[j]estli si vzpomínáte, když jsme spolu sestavovali vaši výpověď, ptal jsem se vás, **jestli** neznáte nějakou slečnu Snášelovou* (B Erben V.), ale i uzavírat, srov. *[a] když už jsme si mysleli (tedy hlavně ona), že je vše v kabeli, **jak** říkají profesionální zvukaři a filmaři, přiběhl vyděšený zvukař, že tam má jakýsi hluk* (B Ptáček J.), může však být i na jiném místě, srov. *Uděláme-li však z Durany křesťanku, **jak** to učinila zjevně později pověst, protože bylo nepřítupné, aby byl kníže ženatý s pohankou, je přísnost trestu již nevysvětlitelná* (O Lenková J.). Jestliže jsou už dvě polovedlejší věty v řetězci, pak SNC je málo přehledný, i když jsou věty poměrně krátké, srov. *[t]lacháme, **jak** to muži dělají, když mají své dny, **jak** moudře praví televizní reklama* (B Snětivý J. P.).

Polovedlejší věta bývá i v souřadném SNC, kde rozvíjí první větu hlavní postpozicičně, srov. *Její kariéra sice trochu uvadá, **jak** se zdá, ale to ještě neznamená, že jí musejí vysychat konta* (B Jandourek J.), nebo druhou hlavní větu antepozicičně, srov. *Jsi sice lehká jako pírkó, jenže **jak** laskavě připomněla paní věvodkyně, já jsem mrzák* (B Ciprová O.), nebo rozvíjí současně více než jednu hlavní větu antepozicičně, srov. ***Jestli** tomu správně rozumím, tak jela například do Prahy a cestou na ni čekali a zadrželi ji* (B Frýbort P.).

2.2 PARENTETICKÉ VĚTY

Parentetická věta stojí **v postpozici k vedlejší větě**, srov. *Sotvaže se zednáři rozkoukali, **a někdy ani nezačali ještě obřadně pracovat**, již se nad Československem přehnala politická smršť* (O Čechurová J.), *Když se máma postavila na nohy, **to už mi bylo deset let**, dostala místo v Kroměříži na poště* (O Mrva J.), *Praskne-li houslistovi struna, **a stává se to často**, odejde ji vyměnit* (O Kittnarová O.), *Jestliže důvodem nebyla Jindřiška Vahalová, **to před chvílí vyloučil**, teď se mu nabízel jiný stín* (B Čepelka M.). Může zde však být i více než jedna parentetická věta, srov. *A až si ho po návratu podá psycholog, **a kdyby se zveřejnilo, v jakém komfortním podzemním bytě byl ukrýván** — mohl by se najít někdo, kdo by si vzpomněl* (B Frýbová Z.).

Parentetická věta bývá také **v antepozici k vedlejší větě**, srov. *Sestra jí připomněla, **a jí to přišlo neomalené**, že má manželovi přinést kartáček na zuby* (B Březinová T.), *Říká se, **a je to nepochybně pravda**, že pro mladého provinilce je vězení univerzitou zločinu* (B Borovička V. P.), *Skoro by se mohlo zdát, **a nechť to není vnímáno jako výsměch**, že jejich potomek byl poslušný* (O Cílek R.), *Kdo ví, **řekla si většina z nich**, kdy se něco podobného bude ještě opakovat* (O Votýpka V.). Vsunuto však může být i podřadné souvětí, srov. *Ale to ještě nikdo v plné šíři netušil, **anebo pokud tušil, tedy o tom raději ani nemluvil**, že mnohem horší a s projevy ještě výraznějšího sobectví to bude v roce hned poté následujícím* (O Cílek R.).

Parentetická věta bývá také **interponována do věty vedlejší**, srov. *A když jsme potom k ránu, **bylo ještě pořád horko**, šli domů přes Karlův most, byl jsem sice šťasten, ale toto štěstí [...]* (O Kolomacká M., Plzák M.).

2.3 POLOVEDLEJŠÍ A NEPRAVÁ VĚTA VEDLEJŠÍ

Polovedlejší věta je interponována do nepravé věty vedlejší, srov. *Nejprve musel zaplatit servitium za jmenování svého syna Olbrama arcibiskupem papežské stolici, což ho, pokud vím, stálo tři tisíce zlatých florinů* (B Hrdlička P.), nebo stojí v antepozici k hlavní větě, přičemž nepravá věta vedlejší stojí k hlavní větě v postpozici, srov. *Jak jsme se ale dověděli, občas Ted přehmátl o něco víc, což jsme ale zjistili až po opravdu dlouhé době* (B Čelikovský J.).

Nepřehledný je SNC, v němž v postpozici k hlavní větě stojí nepravá věta vedlejší, na ní závisí věta vedlejší, na té dále závisí věta polovedlejší a na ní konečně věta vedlejší, takže je zde k větě hlavní postponovaný řetězec čtyř vět, srov. *Uvnitř nově vybileno, což muselo dát práci, když se jim podařilo zabílit egerlandské myslivecké výjevy s texty písní, jak si na to pamatoval ještě z dětství, když se k Dannerům musel tátovi zajít pro pivo, protože „U Pivoňků“ naráželi* (B Stránský J.). Nepřehlednost lze snížit změnou nepravé vedlejší věty i polovedlejší věty na větu hlavní (**To muselo dát práci, když..., Na to si pamatoval ještě z dětství**).

3. ZÁVĚR

Asyntaktická spojení vět v SNC nebyla dosud v češtině soustavně popsána. Pokusil jsem se podat materiálovou sondu do této problematiky, která už přesahuje ze syntaxe do lingvistiky textu.³

BIBLIOGRAFIE:

- Grepl, M. — Karlík, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.
- Karlík, P. (1995): *Studie o českém souvětí*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita.
- Panevová, J. a kol. (2014): *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- Rulíková, B. (1973): *Parenteze v současné češtině*. Praha: Academia.
- Svoboda, K. (1961): Determinace platnosti sdělení v souvětích, in: *Slavica Pragensia*, 3, Praha: Universita Karlova, s. 127–136.
- Svoboda, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Universita Karlova.
- Šmilauer, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha: SPN
- Štěpán, J. (1977): *Složité souvětí s řetězcovou závislostí*. Praha: Univerzita Karlova.
- Štěpán, J. (2007): Ke komentujícím vedlejším větám se spojovacím výrazem *jak*, *Slovo a slovesnost* 68. 2, s. 101–116.
- Štěpán, J. (2011): Polovedlejší věty se spojkami *jestli, pokud, aby* v současné češtině, *Slovo a slovesnost* 72. 2, s. 102–117.
- Štěpán, J. (2012): K otázce souvětých členů (klauzí), *Slovo a slovesnost* 73. 2, s. 83–102.
- Štěpán, J. (2013): *Souvětí současné češtiny*. Liberec: Technická univerzita v Liberci. [online] [cit. 2019-05-12]. Dostupné z WWW: <<https://sites.google.com/site/mluvnicecestiny/publikacni-vystupy>>.
- Štícha, F. (2013): Gramatika souvětí, in: Štícha, F. a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*, Praha: Academia, s. 787–883.

3 Děkuji oběma neznámým recenzentům za podnětné připomínky k článku.